

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik XX, št. 1-2 *Ljubljana 1997*

Iz arhivskih fondov in zbirk

Zasebni arhiv Coronini Cronberg

LUCIA PILLON

Pri kakršnemkoli opisu zasebnega arhiva Coronini Cronberg, lastnine Fondacije, ustanovljene v Gorici na osnovi testamenta zadnjega predstavnika družine, Viljema (Ruffre /Trento/ 1905 - Dunaj 1990), ne smemo zanemariti dejstva, da je treba omenjeni arhiv, če želimo popolnoma razumeti njegov pomen in vrednote, ocenjevati skupaj s celotnim premoženjem Coronini, ki vključuje zbirko slik od 16. do 20. stoletja, knjižnico z več kot deset tisoč izdajami, med katerimi je veliko zelo dragocenih, zbirko znamk, denarja, keramike in porcelana, srebrnine in pohištva, s katerim je bila opremljena zadnja rezidenca družine v Gorici, cesta 20. september, ki jo je obdajal prostrani park v stilu romantike. Med imetjem družine Coronini Cronberg, ki se je povečalo še z deležem tistih družin, ki so se z njo združile - leta 1796 družina Rabatta, 1810 družina Cobenzl -, pa arhivski dokumenti zanesljivo ne igrajo drugorazredne vloge. Gre za kvantitativno pomembno celoto, katere široka paleta, od listin preko različnih elementov umetniškega premoženja Fondacije, nudi svojevrstne možnosti za uporabo.¹

¹ Eden od številnih primerov je prisotnost srebrnine ruske izdelave, ki si jo je možno razlagati iz nekaterih pisem in iz popisa, ki ga je v prvih letih 20. stoletja naredila mati Viljema Coroninija Cronberga, Olga, rojena Westphalen Fuerstenberg (Oedenburg 1869 - Gorica 1958) (glej pisma, s podpisom "V. Bibikoff", v letih 1913-1914, in inventar pohištva v goriškem državnem arhivu (ASG), Arhiv Coronini Cronberg (ACC), Akti in dokumenti (Akti), mapa (m) 324, fascikel (fasc.) 886, in pismo, s podpisom "N. Uskoff", datirano v Penzi (Rusija) 1. avgusta 1913, ki se nanaša na prodajo nepremičnin, v ASG, ACC, Akti, m. 322, fasc. 880). Olgina mati, Natalia Capi-zucchi Cassini, je pripadala družini, ki se je dobro vpeljala na ruski dvor (vesti o družini lahko povzamemo iz osmrtnic in nekrologov, ohranjenih v fasc. "Ertheilung des Nachlasses nach Graf Eduard Cassini ... zwischen Grafen Olga Coronini Cronberg und ihrer Schwester Baronin Therese Adamovich de Csepin", 1883-1903, v ASG, ACC, Akti, m. 327, fasc. 907) Po smrti zadnjega predstavnika družine Cassini je Olga Coronini podedovala posestva in vasi Uvarovka in Kurakin, v okrožju Penza, danes mesto v Ruski federaciji, hkrati s tem pa še zbirko srebrnine. Po oktobrski revoluciji je izgubila vse kmetijske posesti (glej fasc. "Propriete russe" z dokumentacijo za leta 1882, 1897, 1913-1914 in 1917-1923, v ASG, ACC, Akti, m. 392, fasc. 1158), ostala ji je samo zbirka srebrnine, ki jo je odšla sama iskati v Rusijo; na hitro je naredila njen seznam, ki je danes ohranjen med listinami v arhivu Coronini.

Pred začetkom opisa se je prav tako treba ozreti na nekatere biografske podatke Viljema Cronberga, predvsem na njegovo kulturno življenje, bogato prvin, ki so imele, kot kaže, velik vpliv na sestavo in strukturo družinskega arhiva.

Poleg tega pa je treba opisati tudi dogodke v zvezi s katalogizacijo in ohranitvijo arhiva, da bi tako pojasnili, zakaj ta arhiv, opremljen zgolj z analitičnim seznamom in ne z dokončnim inventarjem, lahko služi raziskovanju strokovnjakov.

Osebo Viljema Coroninija Cronberga označuje kultivirano zbirateljstvo, usmerjeno v različne dobrine, med katerimi niso na zadnjem mestu pergamenti in listine, ki jih je iskal pri starinarjih ali zasebnikih, včasih pa jih je dobil tudi v dar, in jih vključil v družinski arhiv.

V to ga je usmerjalo deloma lastno nagnenje, ki se je razvijalo skladno s klasično izobrazbo aristokrata, ki naj bi se v njegovi odrasli dobi uveljavilo v praksi, pri vodenju družinskega imetja, pri tem pa naj bi poznavanje umetnosti pomenilo nekakšno razvedrilo, v idealnem okviru harmonične eksistence.

Viljem Coronini je hodil v privatno šolo, nato pa je obiskoval kraljevo gimnazijo licej "Vittorio Emanuele" v Gorici, kjer je opravil zasebno maturo. Odpotoval je v Firence, kjer je obiskoval kraljevo visoko šolo za kmetijstvo in gozdarstvo in v letih 1929 in 1930 zagovarjal tezo s področja kmetijskih znanosti. Takoj zatem se je preselil v München, kjer se je vpisal na filozofsko fakulteto Univerze "Ludwig Maximilian" in obiskoval predavanja iz zgodovine umetnosti, vendar teh študijev ni končal. Vrnil se je v Firence, kjer se je vpisal na pravno fakulteto in 9. julija 1940 drugič diplomiral.²

Študij kmetijstva in prava naj bi mladeniča pripravil na bodočo vlogo kmetijskega lastnika v

Včasih pa so ti pisni in umetniški dokumenti povezani v eno samo celoto samo glede na povezavo, ki jo je Viljem Coronini postavil med različnimi predmeti premoženja. To je npr. primer pohištva z dekoracijami v "revnem laku", tipičen primer izdelka benečanskega 18. stoletja, ki mu je lastnik določil vlogo, da so v njem spravljene številne in redke izdaje del Giacomina Casanove, povezane v rdeče fino usnje. Zbirka odraža specifične interese lastnika kot zbiratelja in častilca zgodovine 18. stoletja.

² Dokumentacija o šolski karieri Viljema Coroninija Cronberga se nahaja v ASG, ACC, Akti, m. 115, fasc. 257.

novi fašistični državi, medtem ko je študij zgodovine umetnosti predstavljal zgolj nekakšen predah za zadovoljitev njegovih teženj in izostritev okusa. Že pred zaključkom študija se je moral posvetiti vodenju, od leta 1936 pa je vodil predvsem dela pri obnovi gradu Kromberk, prvotno imenovanega Stran, ki je bil leta 1915, med prvo svetovno vojno, poškodovan v požaru,³ po določitvi meje po drugi svetovni vojni je pripadel jugoslovanski državi, od leta 1954 pa je v njem sedež novogoriškega muzeja.

Zdi se, da prav iz časa obnovitvenih del izhaja njegova želja po sestavljanju razkropljenih fragmentov preteklosti, ki je bila deloma še prisotna v njegovem spominu, deloma pa mu jo je obudila kultura. Prav to je Viljema Coroninija pozneje popolnoma zaposlilo. Za obnovo kromberškega gradu je Coronini uporabil še nedotaknjene arhitektonske elemente, ki jih je odkril med ruševinami bombardiranj iz prve svetovne vojne; združil je zahteve po varčevanju z materialom, iskanju stilistične skladnosti in občutku za popolnoma osebno kompozicijo. Na Kromberku je obnovil stari portal uršulinskega samostana, ki je bil poškodovan pri bombardiranju. Nanj je postavil kamniti družinski grb, ki ga je Coronini leta 1924 smel odnesti iz državne knjižnice v Gorici, ki je bila tedaj že sedež verdemberškega semenišča.⁴

Tudi kasneje je Viljem Coronini nadaljeval z razčlenjevanjem in ponovnim urejanjem pričevanj zgodovine; to je bila nekakšna nadgradnja zbirateljstva. To strast je podedoval po družini, dozorela pa je v letih študija, ki jih je preživel v Firencah in Münchnu. Tu so se mu ponudile številne možnosti za obiske muzejev in razstav, galerij in trgovcev z umetninami, za navezovanje stikov z restavratorji, strarinarji, zbiratelji, entuziasti in poznavalci, v iskanju "tistega najboljšega", kar je spretno odkril v zadnjem kotičku prodajalne. V tridesetih in štiridesetih letih to njegovo strast dokumentirajo beležke, korespondenca, posetnice, reprodukcije umetniških del in osnutki, ki jih je dosledno risal s svinčnikom; vse to je sestavljalo pisano celoto, ki predstavlja velik del njegovega zasebnega arhiva.⁵

Skupni imenovalci številnih dejavnosti, ki so zaznamovale Coroninija, so strasti, ki obvladujejo zbiratelja. Odtod tudi težnja po posedovanju dobrin, tudi papirnatih, ki so pripadale premoženju družin, ki so bile v sorodu z njegovo ali pa so se nanašale na stvarnost oziroma zgodovinska obdobja - 18. stoletje, ki ga je dobro poznal. V povezavi z zbirateljskim duhom se kaže tudi njegovo zanimanje za študij genealogij. Raziskave zgodovinsko-genealoške narave so ga pripeljale do preučevanja porekla lastne družine, v letih 1940-41 pa je preučeval tudi lokalne arhive Bergamasca, od koder je izhajala njegova družina.⁶

Interesi zgodovinsko-genealoške narave so se kasneje izrazili v popolnoma drugačnih raziskavah in študijih. V štiridesetih letih je Viljem Coronini začel raziskovati dokumente o zgodovini goriškega srednjega veka in s tem na nek način nadaljeval delo, ki ga je v 18. stoletju realiziral njegov prednik in zgodovinar Rodolfo (Gorica 1731 - Dunaj 1791). Ob preučevanju italijanskih in evropskih arhivov, ki so bili včasih težko dosegljivi, je uspel zbrati in prepisati številne dokumente o zgodovini goriške grofije, in sicer za kronološko obdobje med 777 in 1595. Ni pa mu uspelo v celoti uresničiti te tako obsežne naloge. Za delo z naslovom *Gorizia comitale* (Grofovska Gorica), ki še danes ni končano, je izdelal osnutek za objavo. Omenjeno delo naj bi predstavljalo diplomatski kodeks goriške grofije, opremljeno pa naj bi bilo z zgodovinskim uvodom in ikonografskim atlasom.⁷

Določen ekshibicionizem zbiratelja je nenaadnje razpoznaven tudi v vnebi pri organiziranju razstav o goriškem 18. stoletju leta 1956, o slikarju Jožefu Tomincu leta 1966, v letih 1981 in 1982 pa še o Mariji Tereziji in goriškem 18. stoletju.⁸

Posamezna dela iz njegovih zbir, ki so bila

³ Glej pismo upravitelja Josefa Rubbia z dne 19. novembra 1915, v ASG, ACC, Akti, m. 268, fasc. 678.

⁴ Glej avtorizacijo za odstranitev grba Coronini Cronbergov, ki jo je odobrila goriška državna knjižnica 5. septembra 1924, in avtorizaciji z dne 20. avgusta in 20. septembra 1937, ki ju je izdala pokrajinska goriška uprava, nanašata pa se na material porušenega uršulinskega samostana, v ASG., ACC, Akti m. 201, fasc. 514 in m. 414, fasc. 126.

⁵ Glej v ASG, ACC, kategorija Študijska gradiva.

⁶ Glej fascikel "Gottha u. Tb. des Adels. Korrespondenz Stamme-reihe", v ASG, ACC, Študijska gradiva, m. 107, fasc. 420. V zvezi z odnosi med zbirateljstvom in zgodovino glej znamenit esej W. Benamina, Eduard Fuchs, il collezionista e lo storico v "Opera d'arte nell'epoca della sua riproducibilita tecnica, italijanski prevod iz Das Kunstwerk im zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit (Frankfurt na Maini 1955), Torino 1966, in O. Brunner, Vita nobiliare e culutura europea, italijanski prevod iz Adeliges Landleben und europaischer Geist (Salzburg 1949), Bologna 1972, 204 strani.

⁷ Prepisi imajo vrzeli in ne vsebujejo zapisov o sporočilu posameznih dokumentov, navedbe o njihovem arhivskem nahajališču pa so nepopolne. Za objavo bi bilo treba celotno serijo prepisov ponovno pregledati. V arhivu Coronini Cronberg so ohranjene različne kopije prepisov: rokopisi s peresom, v lepi pisavi, v šolskih zvezkih, glej ASG, ACC, Študijska gradiva, m. 38-43, 47, 49-61; kronološko urejeni tipkopisi v dveh kopijah, glej ASG, ACC, Študijska gradiva, m. 9-14 in 15-20; tipkopisi, urejeni na osnovi nahajališča, tudi v dveh kopijah, glej ASG, ACC, Študijska gradiva, m. 21-29 in 30-37. Tipkopisi, ki so bili pripravljeni za osnutek knjige, so shranjeni v ASG, ACC, Študijska gradiva, m. 45, fasc. 118; besedilo projekta je ponatisnjeno v S. Cavazza, L'opera storica di Guglielmo Coronini Cronberg (Zgodovinsko delo Viljema Coroninija Cronberga), v "Studi goriziani", LXXIII (1991), 1, str. 21-35; str. 33-35.

⁸ O razstavah so na razpolago katalogi: *Il Settecento goriziano*, Gorica 1956; *Mostra di Giuseppe Tominz*, Gorica 1966, in *Maria Teresa e il Settecento goriziano*, Gorica 1982.

razstavljena skupaj s tistimi, ki so izhajala iz muzejev in drugih zasebnih zbirk, so se pri postavljanju razstav povezovala z natančnim študijem celote, katere del so bila. Tolikšna skrb je morda izhajala iz najboljšega dela zbirateljstva, tistega, iz katerega se lahko razvije zgodovina, ali pa jo je narekovalo jasno zavedanje, da lokalne dediščine ni možno ceniti brez ustrezne kontekstualizacije. Morda pa se je v tem skrivala tudi želja v jasnih in enotnih slikah sestaviti disiecta membra preteklosti, da bi jih lahko ponovno obudili kot pričevanje kulture sveta, ki so mu pripadale.

Ta želja pa izhaja tudi iz projekta, s katerim je Coronini po svoji smrti lasten dom namenil javnosti in tako vsem omogočil, da bi podoživljali kulturo plemstva.

Prav iz tega razloga in skladno z zgodovinsko-umetniškim interesom je bil arhiv, skupaj s knjižnico, predmet posegov, ki so bili namenjeni njegovemu boljšemu poznavanju, ohranitvi in uporabi.

Prvi poseg leta 1991⁹ je zadeval papirnato gradivo, shranjeno v palači Coronini Cronberg, zgodovinski rezidenci družine, danes pa sedežu istoimenske Fondacije. Izvedli so prvo porazdelitev gradiva, preden so ga, potem ko so ga dezinficirali, prepeljali v goriški državni arhiv. S tem so želeli preprečiti dodatne poškodbe, ki bi jih lahko povzročilo shranjevanje gradiva v neprimernih prostorih, kot je palača Coronini Cronberg.

Situacija je bila takšna - papirnato premoženje je bilo v izredno slabem stanju -, da je bilo treba nujno sprožiti ukrepe, kar je bilo treba izpeljati tako, da ne bi prišlo do sprememb kriterijev ureditve, ki bi jih lahko povzročila že preprosta preselitev gradiva znotraj poslopja, paziti pa je bilo treba tudi na to, da se niso izgubile povezave med različnimi dokumenti: svežnji spisov in zbirke pisem, ki so bili že pred tem razvrščeni kronološko ali po zadevah.

Po končanem posegu je bila arhivska dokumentacija shranjena v 276 škatlah in 22 paketih različnih velikosti.

Popis arhivskega gradiva, ki so ga pridobili po tem prvem posegu, je bil resda sumaren, vendar koristen za organizacijo nadaljnje katalogizacije in ureditve. Pri opisu arhivske dokumentacije so upoštevali sorodne kategorije: Tekoča

administracija, ki je vsebovala rokopise, tipkopise in tiskovine, ki so se nanašali predvsem na vodenje družinskega premoženja, pod pogojem, da niso bili starejši od 40 let; Studijsko gradivo je vključevalo tipkopise, tiskovine, fotostatične reprodukcije dokumentov in publikacij, korespondenco Viljema Coroninija Cronberga s kulturnimi ustanovami in posameznimi strokovnjaki, rokopise, načrte in skice, urejene na kakršnikoli podlagi, pod pogojem, da niso bili starejši od 40 let. V to skupino so vključeni tudi številni prepisi dokumentov, ki so bili uporabljeni za srednjeveško zgodovino goriške grofije in namenjeni za objavo zgoraj omenjenega diplomatskega kodeksa. Tretja kategorija, Akti in dokumenti, vsebuje rokopise, nevezane ali povezane v zvezek, bodisi na papirju ali pergamentu, načrte in zemljevide, tipkopise in tiskovine, ki so izhajali iz obdobja izpred zadnjih štirideset let. V to kategorijo sodijo tudi pisma, ki so pripadala družinskemu arhivu, pa tudi tista, ki jih je grof Viljem zbral iz študijskih ali zbirateljskih interesov, in sicer v časovnem obdobju med 14. in 20. stoletjem. Zadnja kategorija, Fotografski material, je vključevala fotografije, negative, plošče in diapozitive, ki so pripadali bodisi družinskemu arhivu bodisi so bili plod študijskega interesa, ločeni pa so od ostalega gradiva zaradi posebne načina, ki je potreben za njihovo dezinfekcijo in katalogizacijo.

Po letu 1993 so arhivsko dokumentacijo pred ureditvijo katalogizirali; ta poseg je financiralo ministrstvo za kulturne dobrine in okolje. Do sedaj je končana katalogizacija gradiva iz kategorij Studijsko gradivo in Akti in dokumenti, ki je zbrano v 112 oziroma 687 mapah.

Uporaba tega gradiva, ki so ga ob katalogizaciji iz škatel prenesli v mape, je za zdaj možna s pomočjo kazala, ki za posamezne enote - posamezne listine, fascikle ali zvezke - opisuje dokumentacijo, ki je shranjena v vsaki mapi posebej. Pri vsaki enoti so označeni prvotni arhiv izvora - poleg dokumentacije družine Coronini Cronberg je v arhivu zbrano tudi gradivo drugih družinskih arhivov, kot so Rabatta, Cobenzl, Attems, De Grazia in Cassini -, originalne arhivske signature, narava oziroma predmet dokumentacije, mejni datumi. Pri zvezkih so tudi podatki o dimenziji, oštevilčenju strani in njihovih posebnostih, vezava. Pri načrtih in zemljevidih so označene dimenzije in, če je navedeno, tudi merilo. Celotna katalogizacija je bila urejena na avtomatizirani podlagi.

Urejenost gradiva in tekoče oštevilčenje škatel odlikavata originalno ureditev gradiva v palači Coronini Cronberg. V tej fazi se ni zdelo potrebno spreminjati navedene ureditve, ki so jo upoštevali, kot rečeno, že leta 1990 med prvim posegom v premoženje, da se ne bi izgubili morebitni elementi, koristni pri prepoznavanju in pri dokončni ureditvi gradiva.

Za študij zgodovine ozemelj, ki danes pripa-

⁹ Poseg je bil možen zahvaljujoč dejavnemu sodelovanju raznih zavodov in inštitutov: avtonomne dežele Furlanija-Juljske krajine, Glavna uprava za arhivske dobrine Furlanije-Juljske krajine, Državni arhiv Gorice in soška Državna knjižnica, pa tudi novoustanovljena Fondacija Coronini Cronberg. Za to sta bila zadolžena tudi Andrea Lucatello, ki je diplomiral na temo Ohranjanje kulturnih dobrin na univerzi v Vidmu, in Emanuela Uccello, ki je diplomirala iz Zgodovine umetnosti na tržaški univerzi. Delovna skupina je imela različne pristojnosti, ki so bile potrebne pri spopadanju z obsežno in raznovrstno dediščino, voditelji in funkcionarji zgoraj omenjenih inštitutov pa so ji nudili znanstveno-tehnične nasvete.

dajo Sloveniji, je v arhivu koristna predvsem vrsta listin, ki izhajajo iz arhiva, shranjenega že v vili Attems v Podgori, ki jo je po načrtu znanega arhitekta Pacassija (1716-1790) dal zgraditi Sigismondo Attems (1708-1758), v bombardiranih med prvo svetovno vojno pa je bila močno poškodovana in nikoli obnovljena. Za zbirko listin je morda zaslužen prav Sigismondo, učenjak in avtor rokopisnih razprav o zgodovini oglejskega patriarhata in goriških grofov. Pisava kronološkega seznama, napisanega s peresom na hrbtni strani večine pergamentov iz zbirke, je namreč močno podobna tisti na dokumentih, ki jih je napisal ta isti plemeniti učenjak.

Gre predvsem za dokumente, datirane v Gorici (68 od 156) in Cormonsu (19). Ostali dokumenti so bili datirani v Vidmu (7), Gradišču (4), Tržiču (3), Lienzu (3) in drugih krajih, med njimi tudi v nekaterih krajih Brd (8 od 156), ki so danes vključeni v ozemlje Slovenije: Dolnje Cerovo, Dobrovo v Brdih, Vedrijan, Šmartno, Hruševlje v Brdih. Slovenski zgodovinar Fr. Kos, ki je obiskal arhiv, ko je bil ta še v celoti shranjen v vili Attems v Podgori, je vzbudil zanimanje učenjakov za listine. Njihove kronološke seznane je v prvih letih stoletja objavil v časniku "Izvestja muzejskega društva za Kranjsko".¹⁰ Z odprtjem arhiva Coronini Cronberg javnosti pa se je ponudila možnost za preučevanje originalne dokumentacije, ki je bila takrat prikazana in ki se je nanašala na območje Brd, katerega srednji vek je bil že dodobra raziskan.

Od 222 pergamentov, ki jih je tedaj vpisal Fr. Kos, jih je danes v arhivu Coronini Cronberg ohranjenih 141, vseh dokumentov pa je 156; razlika v številkah izhaja iz dejstva, da je pogosto ena sama listina služila kot osnova dvema ali več notarskim spisom, na primer kupoprodajna pogodba in predaja v posedovanje kupljene dobrine ali pa kupoprodajna pogodba, predaja v posedovanje in pogodba o najemu kupljene dobrine, če je bila dana v najem samemu prodajalcu.

Večina dokumentov, ki so shranjeni v arhivu Coronini (60 od skupaj 156), izhaja iz 16. stoletja; 49 dokumentov je iz 14. stoletja, 37 iz 15. in 7 iz 17. stoletja. V glavnem gre za originale: 140 od skupno 156. Od teh dokumentov, ki pa ne zadevajo samo družino Attems, temveč nasploh goriško trgovsko dejavnost "trga" v 13. in 14. stoletju, je 63 kupoprodajnih pogodb. Drugi, glede na število omembe vredni dokumenti so najemne pogodbe (10), darovnice (10), investur- ne listine (8) in testamenti (4).

Na notarskih spiskih je največkrat podpisan Friderik Attems, notar in tajnik, najprej v službi pri goriškem grofu Leonardu, nato pri Maksimilijanu Habsburškem, ki mu je po smrti Leonarda pripadla goriška grofija. Dejavnost notarja

je dejansko tudi prva dokumentacija o prisotnosti družine v Gorici, ki so jo od 15. stoletja šteli med lokalno plemstvo.¹¹

Listine niso prišle v arhiv Coronini direktno iz arhiva družina Attems, temveč so bile pred tem v zbirkah Ranieria Maria Cossarja, ki jih je dobil leta 1930.¹² Viljem Coronini Cronberg je te pergamente, ki jih je kupil ali dobil v dar, skupaj z drugim Cossarjevim arhivskim gradivom, shranil v kartonaste mape in jih razdelil v dve skupini. Nekatere (63) je razvrstil kronološko in jih razporedil glede na stoletje nastanka v snopiče, druge (78) pa je razvrstil brez kakršnegakoli reda. Do sedaj ni znan motiv, zakaj je Coronini gradivo, ki ga je Fr. Kos že kronološko uredil, razvrstil na ta način.

Na prednji strani (recto) vsake listine, ki ima na hrbtni strani (verso) zgoščen kronološki seznam, ki ga, kot rečeno, pripisujejo Sigismondu Attems, je žig, ki ga je običajno uporabljala družina Cossar za označevanje gradiv, ki so bila v njeni lasti, in številka, napisana s svinčnikom, ki je bila včasih na novo napisana z rdečim ali modrim svinčnikom. Ista številka se lahko pojavi na več različnih listinah. Nekatere listine imajo tudi starejšo signaturo, ki jo je s črnilom na hrbtno stran (verso) morda napisal sam Sigismondo Attems.

Za preučevanje zgodovine Slovenije je v arhivu Coronini Cronberg bolj konsistentno in bolj zanimivo gradivo, ki prihaja iz arhiva družine Cobenzl in ki ga je leta 1810 podedoval Michele Coronini Cronberg, skupaj z obsežnim premoženjem te družine, ki je obsegala velik del Kranjske.

Od arhiva Cobenzl, ki je bil močno poško-

¹¹ O zgodovini družine glej G. GUELMi, *Storia genealogico-cronologica degli Attems austriaci*, Gorica 1753 in vire Attems v V. SPRETI, *Enciclopedia Storico Nobiliare Italiana*, zvezek I, Milano 1928, str. 441-442 in Primorski slovenski biografski leksikon, zvezek I, Nova Gorica 1974, str. 21-22.

¹² 1. septembra 1930 je datirana izjava (ohranjena v fotostatični kopiji v ASG, ACC., Akti, m. 123, fasc. 276), v kateri je Italo Cossar trdil, da je sorodniku Ranieriju Mariu prodal zvezke, dokumente in pergamente, ki so pripadali družini Attems in ki so bili "že v Podgori". Italov oče in brat Ranierija Maria, Giovanni Cossar, sta pergamente takoj po vojni dobila v vili d'Attems-Petzenstein v Podgori, ki je bila zaradi bombardiranja že močno poškodovana.

Giovanni, učitelj risanja, zbiratelj in častilec lokalnih starin, je pospešil ustanovitev Zgodovinsko-umetniškega mestnega muzeja, ki je bil ustanovljen leta 1909 in katerega zbirke, ki jih je sam zbral in nekoliko pomešano uredil, so se po prvi svetovni vojni pridružile zbirkam iz pokrajinskega muzeja in leta 1924 pripeljale do ustanovitve Muzeja rešitve Gorice. Po smrti Giovannija Cossarja, leta 1927, je vodstvo muzeja prevzel brat Ranieri Mario, zbiratelj, zgodovinar in umetnostni zgodovinar, in ga zadržal do leta 1938 (primerjaj M. MASAU DAN, Giovanni Cossar e il sogno di un museo dell'industria goriziana, v *Il Filo lucente*. Katalog razstave, Gorica 1993, str. 7-16).

Del zbirke pergamentov pa ni bil prodan in se trenutno nahaja v Gorici v posesti vnuka Giovannija Cossarja, njegovega soimenjaka.

¹⁰ Fr. KOS, Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori, v "Izvestja muzejskega društva za Kranjsko", XII (1902), str. 57-84, 97-131, 137-176, XIII (1903), str. 70-101, 109-134.

dovan v požaru, ki je leta 1915 izbruhnil v gradu Kromberk,¹³ je danes ostala samo vrsta javnih, pol javnih in zasebnih dokumentov na pergamentu, ki so utemeljevali pravice fevdalnega ali premoženjskega značaja; nanašajo pa se na časovno obdobje od 1521 do 1779.¹⁴ Listine, nekatere izmed njih imajo originalne pečate, pogosto pa so shranjene v lesenih ali kovinskih tulcih, so bile ločene od ostale dokumentacije in shranjene v dobro izdelani leseni skrinji, skupaj z dokumentacijo, tudi na pergamentu, ki se nanaša na družino Coronini Cronberg v letih 1543-1754.¹⁵ Ostala dokumentacija, tudi na pergamentu in tipološko sorodna, ki je shranjena v isti skrinji, se nanaša na različna gosposka posestva na Kranjskem v letih 1567-1720.¹⁶ Domneva se, da je te listine zbral Viljem Coronini Cronberg v želji, da bi preprečil še dodatno škodo na dokumentaciji, ki je bila že precej poškodovana zaradi vlage, mikroorganizmov in miši.

Boljše je bilo stanje papirnatih dokumentov iz arhiva Cobenzl, ki so povezani v več zvezkov. V arhivu Coronini Cronberg so jih našli 27. Dejstvo, da so zvezki oštevilčeni do številke "56", kaže na vrzeli v seriji, ki je od številke 33 do 46 popolna, največje vrzeli pa so v začetku serije. Celotna dokumentacija se nanaša na časovno obdobje od prve polovice 16. stoletja do prve polovice 19. stoletja. Vsebuje številne ustanovne premoženjske akte: pooblastila, diplome, pogodbe, testamente in akte, ki pričajo o premoženjskih spremembah. Zelo številne so tudi listine, ki dokumentirajo javno dejavnost družine Cobenzl, tako v pokrajini kot tudi na dvoru Habsburžanov ali na tujih dvorih, kjer so bili nekateri njeni člani v vlogi veleposlanikov. O teh njihovih zadolžitvah pričajo uradni dokumenti, pa tudi zasebna korespondenca med različnimi predstavniki družine.¹⁷

Številne vrzeli so prisotne zlasti v dokumentaciji družinskega arhiva Coronini Cronberg, za katerega bi lahko rekli, da je bolj popolna le, kar zadeva sodobno obdobje.

Nastanitev družine, ki izhaja iz Italije, in sicer iz Berbenna blizu Bergama, na Goriškem dokumentirajo že omenjene listine iz let 1543-1754, ki so bile zelo slabo ohranjene, nanašajo pa se na pridobivanje družinskega premoženja in na podelitev naslovov in služb družini Coronini; k temu je treba dodati še imenovanje Rudolfa in Ludvika Coroninija za kromberška gospoda; ta naziv jima je podelil cesar Ferdinand II 17. avgusta 1630 v Regensburgu.¹⁸

O zgodovini treh vej družine - Coronini Cronberg, Coronini v Rubijah in Tolminu, Coronini v "Oelburgu" in Sempetru - v 18. stoletju je dokumentacija relativno skopa; izjema so nekatere listine Rudolfa Coroninija Cronberga, ki je znan po raziskavah zgodovinsko-genealoške narave in zgodovine goriških grofov: *Fasti Goritienses*, ki so bili najprej objavljeni v latinščini (Dunaj 1769), leta 1780 pa jih je v italijanščino prevedel Lorenzo Da Ponte (Ceneda/Vittorio Veneto/1749 - New York 1838), ki je bil bolj znan kot Mozartov libretist, in *Tentamen genealogico-chronologicum promovendo seriei Comitum et rerum Goritiae*, v dveh izdajah leta 1752 in 1759. Gre za rokopise, pomembne zato, ker so kopija družinske dokumentacije, ki ne obstaja več, in gradiva, v veliki večini notranjih okrožnic in slavnih stihov na tiskovinah, nanašajo pa se na dejavnost goriške kolonije rimske akademije Arkadije, v katero je bil vpisan Rudolf Coronini.¹⁹

Dobro dokumentirana pa je dejavnost Mihaela Coroninija Cronberga (Gorica 1793 - Pariz 1876). Bil je dedič družine Rabatta in Ivana Filipa Cobenzla (Ljubljana 1741 - Dunaj 1810) in soproga Sofije di Fagan (Pariz 1792 - Gorica 1857), po materini strani pa je podedoval del zemljiških posesti, ki so že pripadale družini Cobenzl. Zato je imel v posesti velik del ozemlja Kranjske. V arhivu je shranjena obsežna dokumentacija o premoženju družine, ki pa je, kar zadeva prvo polovico 19. stoletja, precej nepopolna in zato je tisti, ki želi rekonstruirati načine njihove administracije, močno omejen. Bolj popolna in enotna je dokumentacija s konca 19. stoletja in predvsem iz naslednjega stoletja, ki se nanaša na vodenje družinskega premoženja, najprej s strani Alfreda (Boštanj 1846 - Gorica 1920) in njegove žene Carle ali Caroline, rojene Ritter de Zahony (Trst 1850 - Gorica 1928), družine nemškega porekla, ki pa je v goriški

¹³ Glej že omenjeno pismo upravitelja Josefa Rubbia, v katerem je sporočil uničenje knjižnice in delno rešitev arhiva (ASG, ACC, Akti, m. 268, fasc. 678).

¹⁴ ASG, ACC, Akti, m. 229-230, 240-241, 245-247 in 272 oziroma fasc. 587-588, 615-616, 622-624 in 685. Kronološki sezname pergamentov, ki jih je uredil Viljem Coronini Cronberg, se nahajajo v ASG, ACC, Študijska gradiva, m. 112, fasc. 662. Glede razlikovanja med javnimi, pol javnimi in zasebnimi dokumenti glej A. PRATESI *Genesi e forme del documento medievale*, Rim 1987, str. 33-34.

¹⁵ ASG, ACC, Akti, m. 243-224, fasc. 620-621. Kronološki sezname pergamentov, ki jih je uredil Viljem Coronini Cronberg, se nahajajo v ASG, ACC, Študijska gradiva, m. 112, fasc. 662.

¹⁶ ASG, ACC, Akti, m. 231 in 233 oziroma fasc. 590 in 594. Kronološki sezname pergamentov, ki jih je uredil Viljem Coronini Cronberg, so shranjeni v ASG, ACC, Študijska gradiva, m. 112, fasc. 662.

¹⁷ Za arhivsko ureditev posameznih zvezkov iz arhiva Cobenzl, katere natančno navajanje bi želo podaljšalo ta opomnik, glej seznam arhiva Coronini Cronberg. Nekateri dodatne indicije se nahajajo v L. PILLON *Articoli e giuramento per la guarigione, Un documento dall'archivio Coronini Cronberg v "Studi goriziani"*, LXXXI (1995), 2, str. 31-37.

¹⁸ ASG, ACC, Akti, m. 243-244, oziroma fasc. 620-621 in m. 248, fasc. 625.

¹⁹ Glej n.pr. ASG, ACC, Akti, m. 67, fasc. 161: *Documento Coronino-Cronbergica in Triades distribuita, et collecta a me Rudolfo Coronino in dokumentacijo rimsko-soške kolonije Arcadov v ASG, ACC, Akti, m. 236, fasc. 601.*

gospodarskem življenju zasedla osrednje mesto, nato pa s strani Karla Coroninija Cronberga (Gorica 1870-1944).

Izrednega pomena so registri, ki se nanašajo na celotno vodenje zemljiškega premoženja Coroninijev na Kromberku (Hauptwirtschaft-Buecher) od leta 1907 do 1931,²⁰ registri aktivnih in pasivnih računov od leta 1914 do 1931²¹ in kmečkih računov od leta 1929 do 1945.²² Podatke iz registrov računov dopolnjujejo podatki, večina izmed njih je zelo podrobnih, povzeti iz *Giornali di cassa* (Blagajniški časopisi) za obdobje 1922-1935,²³ torej registri, ki se nanašajo na vinogradniško proizvodnjo od 1930 do 1945,²⁴ na vzrejo živine, v obdobju 1926-1941,²⁵ na proizvodnjo mleka od 1926 do 1947,²⁶ pa tudi tisti, ki dokumentirajo izrabo dnevne delovne sile v letih 1942-1946.²⁷

Nadaljnja dokumentacija se nanaša na grad Kromberk, gosposko rezidenco, ki je pripadala obsežnemu zemljiškemu premoženju Coroninijev. V arhivu ni shranjena dokumentacija pred 19. stoletjem. Sporadičnim pričevanjem o ureditvi gradu v 19. stoletju se pridružuje široka in pisana paleta dokumentov o njegovi obnovi, od prvih odkritij poškodb leta 1916 do dopisovanja z vojaškimi in civilnimi oblastmi pred začetkom obnove, proračunov in faktur, skic in načrtov iz obdobja 1922-1947, pa vse do pisma z dne 9. decembra 1949, v katerem je Viljem Cornini Cronberg sestri Nicoletti opisoval ureditev parka okoli gradu.^{28, 29}

Poleg omenjenih pričevanj se nanašajo na Kromberk tudi pričevanja o zasegih premoženja Coroninijev med drugo svetovno vojno s strani nemških čet od leta 1943 do 1944 in partizanov leta 1944.³⁰ Posreden odziv na partizanski odpor lahko razberemo tudi iz pisem, ki so jih Nicoletti Coronini Cronberg (Gorica 1896 - Gorica 1984) pisali prebivalci Kromberka, ki so morali po ukazu fašističnega režima zapustiti domovino: tako n.pr. v pismih, ki jih je Sofija Plesničar iz Rima, kamor je bila izgnana zaradi sodelovanja z "združenjem slovenskih upornikov", pošiljala od 16. januarja do 3. marca 1943.³¹ Ta pisma so prav gotovo pomembna za analizo odnosa, ki je vladal med lastnico in prebivalci Kromberka, poleg številnih elaboratov o dejavnosti znotraj župnijskih združenj od 1933 do 1947,³² poleg oddelčnih arhivov Kromberk in Solkan, nacionalne ustanove za civilno in versko pomoč sirotam padlim v vojni v letih 1919-1943, ki je ohranjen med listinami Nicolette Coronini Cronberg,³³ in njene korespondence s skladateljem in župnikom Vinkom Vodopivcem.³⁴ K tej analizi lahko kakšen element prispevajo tudi rokopisi del literarnega značaja, ki jih je v glavnem v francoščini napisala Nicoletta in med katerimi je največ zgodb postavljeno v okolje Kromberka.³⁵

²⁰ Glej register za leta 1907-1915 v ASG, ACC, Akti, m. 363, fasc. 1075, register za leta 1922-1923, 1924-1926 in 1927-1928 pa v ASG, ACC, Akti m. 361-362, fasc. 1067-1069. Analogen register, s podatki za leto 1931, se nahaja v ASG, ACC, Akti, m. 363, fasc. 1076.

²¹ Kot primer glej register za leta 1914-1915 v ASG, ACC, Akti, m. 360, fasc. 1064. Da se ne bi opomnik preveč podaljšal, glej seznam za arhivsko razdelitev posameznih registrov.

²² Tudi v tem primeru glej osnovni seznam in, kot primer, register za leta 1929-1930, v ASG, ACC, Akti, m. 362, fasc. 1072.

²³ Glej registre za leta 1922-1924, 1924-1927, 1928-1934 in 1935, in sicer v ASG, ACC, Akti, m. 410, fasc. 1243; m. 414, fasc. 1263; m. 411, fasc. 1244; m. 414, fasc. 1258 in fasc. 1259, oboji v slovenskem jeziku.

²⁴ Kot primer glej register o proizvodnji in prodaji vina v letih 1931-1936 v ASG, ACC, Akti, m. 415, fasc. 1266; za arhivsko ureditev ostalih registrov glej seznam.

²⁵ Glej register za leta 1927-1928 v ASG, ACC, Akti, m. 412, fasc. 1250. V m. 424, fasc. 1321 in m. 414, fasc. 1262 je dokumentacija o dejavnostih osemenjevalnih postaj v letih 1926-1937 in 1932-1941.

²⁶ Kot primer glej register za leta 1926-1930 v ASG, ACC, Akti, m. 410, fasc. 1240.

²⁷ Glej registre v ASG, ACC, Akti, m. 362, fasc. 1074 in m. 415, fasc. 1265.

²⁸ Glej inventar pohištva v gradu, datiranega 2. november 1813, v ASG, ACC, Akti, m. 386, fasc. 11333 in serijo faktur za vzdrževalna dela, realizirana leta 1895, v ASG, ACC, Akti, m. 454, fasc. 1423.

²⁹ Pismo Viljema Coroninija Cronberga sestri Nicoletti se nahaja v ASG, ACC, Akti, m. 468, fasc. 1473. Za ugotavljanje škode

takoj po prvi svetovni vojni glej ASG, ACC, Akti, m. 675, fasc. 1966 in opombo Splošnih tržaških zavarovalnic z dne 19. aprila 1916, v ASG, ACC, Akti, m. 477, fasc. 1512. Za označitev ostale dokumentacije glej seznam. Načrti gradu v heliografski kopiji iz leta 1935 so shranjeni v ASG, ACC, Akti, m. 390, fasc. 1152 in m. 396, fasc. 1173.

³⁰ Glej v ASG, ACC, Akti, m. 398, fasc. 1181 in m. 399, fasc. 1192.

³¹ ASG, ACC, Akti, m. 288, fasc. 755.

³² ASG, ACC, Akti, m. 464, fasc. 1453-1458 in m. 486, fasc. 1544-1545.

³³ ASG, ACC, Akti, m. 480, fasc. 1521, m. 482, fasc. 1525 in m. 485, fasc. 1539.

³⁴ ASG, ACC, Akti, m. 288, fasc. 755 in m. 469, fasc. 1479.

³⁵ Glej na primer novelo *Le valet de ferme* Jernej et son droit v ASG, ACC, Akti, m. 402, fasc. 1213.